मकायस्य तुल्यपर्णा द्विपर्णिनी। अजास्तनाभकन्दा तु क्षीरा क्षुपरूपिणी। अजा १०महौषधी ज्ञेया शङ्खकुन्देन्दुपाण्डुरा। श्वेतां विचित्रकुसुमां काकादन्या समां क्षुपाम्। चक्रका११मोषधीं विद्याज्जरामृत्युनिवारिणीम्। मूषिनी पञ्चभिः पत्रैः सुरक्तांशुककोमलैः। आदित्यपर्णिनी १२ज्ञेया सदादित्यानुवर्त्तिनी। कनकाभा जलान्तेषु सर्वतः परिसर्पति। क्षीरा पद्मिनीप्रख्या देवी ब्रह्मसुवर्चला१३। अरत्निमात्रक्षुपका पत्रैर्द्व्यङ्गुलसम्मितैः। पुष्पैर्नीलोत्पलाकारैः फलैश्चाञ्जनसन्निभैः। श्रावणी१४महती ज्ञेया कनकाभा पयस्विनी। श्रावणीपाण्डुराभासा महाश्रावणिकाह्वया। गोक्षीरी१५चाजक्षीरी १६च रोमशे मन्दरस्थले। हंसपादी१७च विच्छिन्नैः पत्रैर्मूलसमुद्भवैः। अथवा शङ्खपुष्पी च १८समाना सर्वरूपतः। वेगेन महतावृद्धा सर्पनिर्मोकसन्निभा। एषा वेगवती १९नाम जायते क्षीरवृक्षके। एतान्यादौ सर्वरूपिण्यो याह्यौषध्यः प्रकीर्त्तिताः। तासामुद्धरणं कार्यं मन्त्रेणानेन सर्वदा। महेन्द्रराममुख्यानां वारणानां गवामपि। तपसा तेजसा वापि प्रशाम्यध्वं शिवाय वै। मन्त्रेणानेन मतिमान् तत्रैवाभिमन्त्रयेत्। अत्रद्धानैरलसैः कृतघ्नैः पापकर्म्मभिः। नैवासादयितुं शक्याः सोमाः २०सोमसमास्तथा। पीतावशेषमानीतं देवैर्ब्रह्मपुरोगमैः। निहितं सोमवीर्य्यासु सोमे चाप्यौषधीपतौ। देवसुन्दे क्षुदवरे तथा सिन्धौ महानदे। दृश्यते च जलान्तेषु मध्ये ब्रह्मसुवर्चला। आदित्यपर्णिनी ज्ञेया तथैव हि हिमक्षये। दृश्यतेऽजगरी नित्यं गोनसी चाम्बुदागमे। काश्मीरेषु सरो दिव्यं नाम्ना क्षुद्रकमानसम्। करेणुस्तत्र कन्या च ऋतातिच्छत्रके तथा। गोक्षीरी चाजक्षीरी च महती श्रावणी तथा। वसन्ते कृष्णसर्पाख्या गोनसी च प्रदृश्यते। कौशिकीं सरितं तीर्त्वा सङ्क्रमन्त्यास्तु पूर्व्वतः। क्षितिप्रदेशो मध्योर्वराचितो योजनत्रयम्। विज्ञेया तत्र कापोती श्वेता वल्मीकमूर्द्धनि। मन्त्रये नलसेतौ च वेगवत्योषधी मुदा। कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां च भक्षयेत्तामुपोषितः। सोमवद्भात्र वर्त्तेत फलं तावच्च कीर्त्तितम्। सर्वा विचेयास्तौषध्यः सोमे चाप्यर्बुदे गिरौ। सप्तङ्गैर्देवचरितैरम्बुदानीकमेदिभिः। व्याघ्रसीहैर्द्विपैर्ख्यातैः सिद्धर्षिसुरसेवितैः। गुह्याभिर्भीमरूपाभिः सिंहनादितकुक्षिभिः। नलाकोटित तोयाभिरापगाभिः समन्ततः। विविधैर्धातुभिश्चित्रैः सर्वतश्चोपशोभितः। नदीषु शैलेषु सरस्सु वापि पुण्येषु पुण्यतीर्थेषु तथाश्रमेषु। सर्वत्र सर्वाः परिमार्गितव्याः सर्वत्र भूमिर्हि वसूनि धत्ते"। शारिवाप्रभृत्योषधीनां लक्षणादिकं भावप्र० दर्शितं तत्तच्छब्दे उक्तं यथास्थानं वक्ष्यते च। वैदिककर्म्मोपयोगिन्य ओषधयो ग्राम्यारण्यभेदेन चतुर्दशविधाः यथा "तिलमाषव्रीहियवाः प्रियङ्गवो गोधूमाश्चेति सप्त ग्राम्याः ओषधयः। वेणुश्यामाकनीवारजर्त्तिला गवेधुका मर्कटका गार्ष्टताश्चेति सप्त आरण्याः ओषधयः" इति तैत्तरीयसंहिताभाष्ये ४र्थ काण्डे ५प्रपाठके ६अनुवाके। "अथौषधीनामधिपस्य दृष्टौ" "महौषधीं नक्तनिवात्तभासः" कुमा० "भोगीव मन्त्रौषधिरुद्धवीर्य्यः"। "नवोदयं नाथमिवौषधीनाम्" रघुः। ओषधीनामृतुभेदे गुणविशेषा ऋतुशब्दे१४३५पृ०उक्ताः। २देवपत्नीश्च। "देवानां हैतामग्ये पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वद्ध्रुवस्ताभिरेवैनामेतद्दधाति ता है ता ओषधय एवौषधयो वै देवानां पत्नय ओषधिभिर्हीदं सर्वं हितमोषधिभिरेवैनामेतद्दधाति" शत०ब्रा० ६,५,४,४।

ओषधिगर्भ पुं० ओषधीनां गर्भ उत्पत्तिर्यस्मात्। १चन्द्र तत्किरणसम्पर्कादोषधीनामुत्पत्तिस्तस्य तथात्वम्। २सूर्य्य च। तस्य च दृष्टिद्वारा ओषधीगर्भाधायकत्वात् "अपां गर्भं दर्शतमोषधीनाम्" ऋ० १,१६४,५२ मन्त्रे सूर्य्यस्यौषधीगर्भाधायकत्वोक्तेः तथात्वम्।

ओषधिज त्रि० ओषधिभ्यो जायते जन+ड ५त०। ओषधीजाते १औषधे २तज्जाते वह्नौ पु०। "ज्वलयतौषधिजेन वह्निना" माघः।

ओषधिपति पु०६त०। चन्द्रे तस्य किरणैरौषधीनामाप्यायनात् "अमायां तु सदा सोम ओषधीः प्रतिपद्यते। तमोषधिगतं गावःपिबन्त्यन्नतवत् तथा" कालमा० सोमोत्पत्तिवाक्याच्च तथात्वम् "अपमार्गमोषधिपतिः क्व करैः"। माघः ओषधीनां यौधधीपादयोऽत्र। २कर्पूरे ३सोमलतायाञ्च। यथा च चन्द्रस्यौषधिपतित्वं तथा हरिवं० २५अ०अत्रेः सोमोत्पत्तिप्रपञ्चे उक्तं यथा "तस्य यज्ञप्लावितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत। ओषध्यस्ताः समुत्पन्नास्तेजसा प्रज्वलन्त्युत। ताभिर्धार्य्यास्त्रयोलोकाः प्रजाश्चैव चतुर्विधाः। पोष्टा हि भगवान् सोमो जगतां जगतीपते!। स लब्धतेजा भगवान् संस्तवैश्च कर्म्मभिः। तपस्तेपे महाभागः पद्मानां दयितोदये। हिरण्यवर्णा यादेव्यो धारयन्त्यात्मना जगत्। विधुस्तासामभूत्